

О.В. КУЗЬМЕНКО, канд. пед. наук, доц., НТУ «ХПІ», Харків
Н.Б. РЕШЕТНЯК, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХПІ», Харків

НАВЧАЛЬНИЙ СЕМІНАР ЯК ОБ'ЄКТ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті здійснюється аналіз дидактичної теорії семінарського заняття. Обґрунтовується доцільність подальшого дослідження педагогічної ефективності цієї форми навчання.

В статье осуществляется анализ дидактической теории семинарского занятия. Обосновывается целесообразность дальнейшего исследования педагогической эффективности данной формы обучения.

The didactic theory of student seminar is analyzed in the paper. The further research on efficiency of this pedagogic method is stipulated.

Німецьке слово «семінар» (від лат. *seminarium* – розсадник) з'явилося в XVII ст. для визначення форми навчальної роботи на старших курсах університету. Студенти, головним чином гуманітарних спеціальностей, проводили під керівництвом професора самостійні дослідження й колективно обговорювали їх результати. З часом цей термін став багатозначним. У словниках української та російської мов «семінар» («семінарій») тлумачиться так: учень, а також випускник духовної семінарії; школа для народних учителів (до 1917 р.); школа того або іншого вченого; форма групових навчально-теоретичних або практичних занять студентів, школярів, членів наукових або політичних гуртків, слухачів курсів підвищення кваліфікації. Сучасні американські та британські мовні словники трактують згадане поняття по-своєму: невелика група студентів старших курсів університету та коледжу, наукових працівників, які здійснюють поглиблене дослідження певної проблеми і збираються для обговорення повідомлень; аудиторія, де збирається група дослідників; короткий, інтенсивний курс навчання.

Сучасний шкільний семінар сягає коренями глибокої давнини. Деякі характерні його особливості притаманні педагогічній практиці софістів, граматичним і риторичним школам Риму. Учні навчали вмінню дискутувати з приводу заздалегідь прочитаних творів видатних філософів і письменників. У навчальному процесі сучасної середньої школи України семінар утвердився близько п'ятдесяти років тому. На початок 60-х років він вважався формою навчальної роботи вузу і в школі проводився рідко. Запровадження уроку-семінару було пов'язано з реформою системи освіти, що здійснювалася на межі 50-60-х рр. і мала на меті зміцнення зв'язку школи з життям. Спочатку цю форму навчання застосовували вчителі-

гуманітарії, особливо викладачі нового на той час предмета – суспільствознавства. З другої половини 60-х років до проведення семінарів підключилися представники природничих наук. Після узагальнення першого досвіду роботи урок-семінар було включено в 1972 р. до Статуту загальноосвітньої школи. Значну роль в обґрунтуванні доцільності шкільного семінару відіграли Л. Н. Боголюбов, Д. М., Гурвич, Н. Г. Дайрі, Г. В. Клокова, І. Я. Лернер, інші наукові працівники та вчителі-дослідники.

В історії вивчення сучасного шкільного семінару можна виділити два етапи з різним рівнем дослідження. На першому з них (60-70-ті рр.) розпочалося становлення дидактичної теорії цієї форми навчання, було розглянуто основні її питання.

Педагогічна доцільність семінару. Стверджувалося, зокрема, що він відповідає рівню розвитку пізнавальних процесів, якостям розуму старшокласників, їхній загостреній потребі в знаннях, творчості, самодіяльності, самоствердженні.

Зміст семінарського заняття в школі. Одне з перших визначень уроку-семінару запропонував І.Я. Лернер, зазначивши, що йдеться про форму колективної самостійної роботи учнів на уроці. Дослідник наголосив, що зміст такого заняття полягає в обговоренні класом результатів самостійної роботи відповідно до попередньо визначених проблем.

Функції семінару. Згадуючи «урок із рефератами», А.І. Стражев зауважував, що йдеться не просто про урізноманітнення навчального процесу, а про засіб поглибленого вивчення навчальних проблем, активізації пізнавальної діяльності учнів. І.Я. Лернер зазначив, що урок-семінар використовується насамперед для узагальнення раніше вивченого матеріалу.

Класифікація семінару. За дидактичною метою І.Я. Лернер виокремлював такі види семінару: узагальнення та поглиблення раніше вивченого матеріалу, вивчення нового матеріалу, вивчення всієї теми, вивчення найважливіших питань теми; за способом проведення заняття: обговорення заздалегідь поставлених учителем питань, обговорення повідомлень і доповідей, підготовлених на основі вивчення школярами літератури, обговорення повідомлень і доповідей, підготовлених на основі першоджерел, обговорення результатів самостійного аналізу документів, обговорення результатів самостійної роботи учнів при застосуванні всіх перелічених способів організації пізнавальної діяльності учнів.

Структура уроку-семінару. Одним з перших авторів, які порушили цей аспект проблеми, був Б.П. Єсіпов. Він розглядав як структурні компоненти семінарського заняття «етапи», у межах яких відбувається його підготовка та проведення: уведення в зміст роботи, коментування вчителем плану заняття; самостійна робота школярів над навчальним завданням; повідомлення учнів; відповіді на запитання, обговорення доповідей; підбивання вчителем підсумків роботи.

Вимоги до проведення семінарського заняття, умови його педа-

логічної ефективності. У дослідженнях зазначалося, що семінар необхідно: проводити зі школярами, рівень підготовки яких з предмета не нижчий від середнього; робити тривалим або закінчувати уроком-заліком; організовувати з урахуванням принципів дидактики, які своєрідно реалізуються; готувати, уникаючи методичної одноманітності. Одні дослідники вважали, що найбільш складний матеріал теми учитель має пояснювати, а на семінарському занятті розглядаються простіші питання. На думку інших авторів, на семінарі повинні розбиратися досить складні проблеми.

Специфіка шкільного семінару. Вказуючи на його подібність за формою до аналогічного заняття у вузі, дослідники зазначали, що істотні особливості уроку-семінару насамперед пов'язані з посиленням педагогічним керівництвом. Зверталася також увага на недоцільність частого (як у вузі) проведення шкільного семінару. Інші автори, навпаки, вважали, що в школі має бути більше елементів вузівської методики семінарського заняття.

Таким чином, у 60-70-х рр. минулого століття в педагогічній літературі розглядалися деякі проблеми дидактичної теорії уроку-семінару. Проте основна частина публікацій тих років мала описовий характер, фіксувався емпіричний матеріал з практики роботи, що інтенсивно накопичувався. Педагогічна преса рясніла суто методичними рекомендаціями, експериментальних дидактичних досліджень майже не було, ті або інші висновки впливали насамперед з досвіду вчителів. Література зазначеного періоду відображала певне перебільшення навчальних і виховних можливостей семінарського заняття. Нерідко йому приписували непритаманні функції та універсальну роль у навчальному процесі. На семінар іноді дивилися просто як на зустріч учнів із фахівцями науки та виробництва, як на заняття, на якому заслуховуються, але не завжди обговорюються доповіді школярів. Іноді обговорення учнями того, що розповів учитель, також вважалось семінаром. Деякі автори за традицією називали урок-семінар методом і навіть прийомом навчання (повторення).

З кінця 70-х років розпочинається другий, сучасний етап вивчення шкільного семінару, істотна особливість якого полягає в появі дидактичних, у тому числі й експериментальних досліджень. Водночас з'являються нові підходи до вивчення цієї проблематики, висновки педагогів ґрунтовніше спираються на дані психологів. Чимало дискусій у сучасній дидактиці викликає питання про **зміст семінарського заняття** в середній школі. Немає, зокрема, єдиного підходу до вивчення родової належності «семінару». Ряд авторів розглядають семінар як видове поняття відносно уроку (Ю.К. Бабанський, А.І. Бичков, В.І. Лозова, В.О. Орлов та ін.). Щоб наголосити на логічній підпорядкованості «семінару», ці дослідники вживають термін «урок-семінар». Обґрунтовуючи свій підхід, автори виходять з того, що урок і семінар мають загальні істотні ознаки: проведення заняття відповідно до стабільного розкладу; однакові обсяг часу та склад школярів; регламентованість змісту матеріалу, що вивчається, програмою; вивчення всіма учнями класу одного й того самого навчального матеріалу;

обов'язкова присутність усіх учнів класу. Інші дослідники відносять семінар до: виду, форми навчального заняття (О.М. Алексюк, В.О. Оніщук, В.Є. Римаренко); організаційної форми навчання, форми організації навчання (Н.Г. Дайрі, І.Я. Лернер, П.Г. Москаленко); форми навчання (Д.Я. Козак, І.М. Чередов); виду організації навчання (Н.О. Сорокін); форми організації навчальної роботи (М.О. Уфимцева).

Отже, маючи розходження у визначенні родової приналежності «семінару», названі автори вважають, що з логічного погляду він є самостійною відносно «уроку» одиницею номенклатури «форм», у межах яких відбувається навчання, розвиток і виховання школярів. У сучасній дидактиці також немає єдиного підходу до визначення видових ознак «семінару». В.Є. Римаренко, наприклад, називає такі ознаки: самостійне здобуття учнями знань; здобуття знань переважно в позаурочний час; колективне обговорення в класі результатів самостійної роботи; застосування різноманітних джерел інформації. І.Г. Щербакова істотними ознаками шкільного семінару вважає: тривалу різноманітну самопідготовку учнів; підготовку деякими школярами невеликих досліджень; колективне дискусійне обговорення самостійно вивченого матеріалу; посильну участь у роботі всіх учнів; діяльність викладача, який спрямовує дискусію; обов'язкове залучення додаткових джерел знань. На думку І.М. Чередова, основними особливостями уроку-семінару є: застосування цієї форми навчання для закріплення та вдосконалення знань; високий рівень самостійності школярів; попередня робота учнів з різними джерелами інформації; проведення семінару в старших класах; поєднання фронтальної бесіди з дискусією; участь учнів у різноманітних формах колективної роботи; опосередкований характер педагогічного керівництва; поєднання семінару з уроком формування знань або лекцією.

На нашу думку, шкільний семінар, будучи видовим поняттям відносно уроку, є формою навчання, в умовах якої учні здійснюють самостійну навчально-пізнавальну діяльність, виконують спільне навчальне завдання і колективно обговорюють його результати.

В сучасній дидактиці немає також спільної думки щодо *логічного обсягу* поняття «шкільний семінар». Запропоновано чимало класифікацій, що свідчить про педагогічну багатоплановість, великі можливості цієї форми навчання. При цьому автори застосовують різні ознаки для логічного поділу. Так, О.М. Алексюк, В.О. Оніщук за методом проведення виділяють два види семінару: до якого готуються всі однаково і виступають за викликом учителя або за власним бажанням; до якого готуються один-два доповідачі і кілька рецензентів, а мінімум основного матеріалу вивчають усі учні. В.Є. Римаренко за дидактичною метою виокремлює семінар узагальнювального повторення і змішаний семінар, а за критерієм «рівень вимог до учнів» пропонує просемінар, семінар, міжпредметний семінар. У дидактичній і методичній літературі іноді пропонуються класифікації шкі-

льного семінару, визначені за критерієм «специфіка джерел знань». Так, Г.В. Клокова виділяє чотири види цієї форми навчання: заняття з вивчення першоджерел і державних документів; семінар з вивчення наукової літератури та мемуарів; заняття з вивчення музейного матеріалу; семінар з вивчення матеріалів краєзнавства, сучасності.

До дискусійних питань дидактичної теорії шкільного семінару варто віднести проблему його **педагогічних функцій**. Найчастіше дослідники відзначають позитивний вплив семінару на формування пізнавальних і комунікативних умінь учнів, дещо рідше – на процес засвоєння і вдосконалення знань. Нерідко звертається увага на можливість ефективного стимулювання на уроці-семінарі пізнавальної активності, пізнавального інтересу, пізнавальної самостійності та інших важливих якостей особистості. Деякі автори наголошують на важливій ролі семінарського заняття в розвитку мислення, пам'яті, мовлення, уважності, волі учнів.

У цій статті ми виходимо з того, що функціональна багатоплановість уроку-семінару реалізується залежно від характеру домінуючого дидактичного завдання, з урахуванням якого та або інша функція семінару виходить на перший план.

Структура шкільного семінару. Один з підходів до її аналізу обґрунтовує І.Я. Лернер. Він вважає, що наукове розв'язання цього питання передбачає врахування повної картини навчального процесу, який схематично можна подати так: д (а б в г е ж). Тут

- «д» – аспект виховання,
- «а» – постановка дидактичної мети,
- «б» – вивчення нового матеріалу,
- «в» – відтворення вивченого та вправлення в діях за зразком,
- «г» – творче застосування засвоєного,
- «е» – уведення засвоєного в систему наявного досвіду,
- «ж» – контроль за результатами навчання.

Урок-семінар з дискусійним розв'язанням навчальної проблеми та узагальнювальним висновком учителя має структуру: д (а г е) або д (а г б ж г е). Іншою є побудова семінару, на якому школярі лише відтворюють інформацію, а вчитель після висвітлення чергового питання робить підсумок: д (а в б в б в е).

І.М. Чередов розглядає семінар як цілісну педагогічну систему, що складається з чотирьох компонентів (етапів): висунення вчителем проблем (мета: формулювання питань для обговорення школярами); обговорення проблем (мета: закріплення та вдосконалення знань); підбивання підсумків (мета: узагальнення та систематизація знань); визначення домашнього завдання (мета: підготовка до уроку закріплення знань). В.Є. Римаренко має щодо структури семінару свою точку зору. Ця форма навчання розглядається ним як конструкція, що складається з двох компонентів: підготовчого етапу та власне заняття. Обидва компоненти тісно

взаємопов'язані: другий не може існувати без першого, у той час як внутрішні зв'язки першого зумовлюються особливостями побудови другого. Дослідник вважає, що окремі види семінару мають специфічну структуру, яка варіюється залежно від дидактичних завдань заняття, підготовленості учнів до роботи та інших факторів. Наприклад, просемінар складається з таких компонентів: організація класу; повідомлення теми; постановка завдань і мотивація навчально-пізнавальної діяльності школярів; вивчення нового матеріалу; заключне слово вчителя. Структура семінару-розгорнутої бесіди: організація класу; вступне слово вчителя; власне бесіда; підбиття підсумків. Семінар-диспут має таку будову: вступне слово вчителя; власне диспут; підбивання підсумків. Таким чином, розіходячись у поглядах на особливості структури уроку-семінару, дослідники однак узгоджені у визнанні структурної своєрідності та досить гнучкого характеру цієї форми навчання.

Педагогічні вимоги до підготовки та проведення семінарського заняття. Розглянемо основні з них. **Висока наукова та методична підготовка вчителя.** Зазначається, зокрема, що педагог повинен: старанно готуватися до семінару, продумувати питання організації навчальної діяльності школярів (Г.В. Клокова); вивчити рекомендовану учням літературу, підготувати відповіді на запитання плану семінару, підібрати необхідні приклади (В.І. Калюжний); правильно визначити місце даного уроку-семінару в системі занять з предмета, брати участь в обміні методичним досвідом (В.Є. Римаренко); ретельно осмислити структуру семінару, проводити його лише за вузловими питаннями навчального матеріалу (І.Г. Щербакова). Досить **високий рівень пізнавальної самостійності школярів.** Наголошується, що учні повинні: навчатися в старших класах (О.П. Чижев); розуміти зміст теми семінару, питань, завдань, уміти підібрати додатковий матеріал, оформити результати своєї самостійної пізнавальної діяльності (К.В. Периста); мати вихідний рівень підготовки, не нижчий від середнього (Л.М. Сигал); мати свою думку з питань плану семінару (О.М. Лушников).

Аналіз наведених проблем дидактичної теорії сучасного семінарського заняття свідчить про доцільність подальшого дослідження педагогічної ефективності цієї форми навчання.

Список літератури: 1. Кузьменко О. П'ять проблем уроку-семінару // Рідна школа, 1996. – № 5/6. – С. 72-75. 2. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с. 3. Прокопенко І.Ф., Євдокімов В.І. Педагогічна технологія. – Харків: Основа, 1995. – 105 с. 4. Форми навчання в школі / За ред. Ю.І. Мальованого. – К.: Освіта, 1992. – 160 с. 5. Чередов І.М. Формы организации учебной работы в средней школе. – М.: Педагогика, 1987. – 168 с.

Надійшла до редколегії 18.04.2011.